

Dragan Damjanović

(Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, Zagreb)

RESTAURACIJA FRANJEVAČKE CRKVE I SAMOSTANA U ŠARENGRADU 1923.-1925. GODINE

UDK 726:271(497.5 Šarengrad)"1923/1925"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. 3. 2013.

Članak govori o obnovi šarengadske crkve i samostanskih zgrada 1923. – 1925. Obnovu je inicirao gvardijan Ivan Franković, a kao savjetnike imao je Hermana Bolléa i Isu Kršnjavoga.

Ključne riječi: Šarengrad, historicizam, Herman Bollé, Iso Kršnjavi, Ivan Franković

Uvod

Šarengadska franjevačka crkva svetih Petra i Pavla pripada skupini najvažnijih sačuvanih srednjovjekovnih spomenika Slavonije i Srijema. Ova jednobrodna trotravejna gotička građevina s poligonalnom apsidom podignuta je u prvim desetljećima 15. stoljeća. Početak gradnje crkve veže se uz dolazak franjevaca u Šarengrad nastojanjima mačvanskog bana Ivana Morovića 1405. godine. Nakon 1419. godine pristupa se dovršetku započete građevine, a po svoj prilici i podizanju tornja izvedenoga od opeke i neožbukana, koji je u cijelosti ostao sačuvan do danas, zajedno s rijetkom zidanom kapom. Uz crkvu i toranj sačuvani su i dijelovi srednjovjekovnog samostanskog kompleksa što također predstavlja rijetkost na području Slavonije. Poput većine ostalih srednjovjekovnih slavonskih i srijemskih crkava, i šarengadska je stradala za Osmanlija, zatim pregrađena nakon uspostave austrijske vlasti, krajem 17. i tijekom 18. stoljeća, kada su dozidani zatečeni, a oštećeni zidovi crkve, nakon čega je iznad broda podignut novi barokni svod (nešto niži od srednjovjekovnoga), sagrađen kor za orgulje, djelomično preoblikovano glavno pročelje i kada su nabavljeni novi oltari. U 19. i početkom 20. stoljeća crkva će biti u dva navrata oslikana (1833. i 1905.), nadalje obnovljeno joj je svetište, a na

glavnom je pročelju dozidan klasicistički okvir glavnog portala, novi zabat i polukružni prozor u zabatu.¹

Dok se o barokizaciji ove građevine i zahvatima tijekom 19. stoljeća zna podosta, ostale su gotovo posve nepoznate epizode o intervencijama 1923. – 1925., koje nisu u potpunosti transformirale građevinu na način na koji se to dogodilo nekoliko godina ranije iločkoj franjevačkoj crkvi, no koje su ipak ostavile dosta traga. Ostalo je i posve nepoznato da je i ovaj srednjovjekovni spomenik dotaknula restauratorska ruka Hermana Bolléa.²

O zahvatu na crkvi

Restauracija šaregradske crkve 1920-ih godina izvedena je ponajprije nastojanjima tadašnjega gvardijana franjevačkog samostana Ivana Frankovića (1921.–1925.). Važnu je ulogu odigrao, međutim, i Iso Kršnjavi, prvi hrvatski povjesničar umjetnosti koji se s ovom građevinom prvi puta upoznao nekoliko desetljeća ranije. Još 1878. godine biskup Strossmayer ga je, naime, upozorio, nakon proputovanja Srijemom, na šaregradsku crkvu: „*Interessirao bi Vas i Šaregrad sa goth. crkvami. Šaregrad ima još dobro usčuvani toranj, u ko-*

¹ O šaregradskoj crkvi više u: Ilija Okrugić, „Poviestničke crtice iz Sriema glede njegovieh znamenitostih i u njemu se nahodećih starinah“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* IV (Zagreb, 1857), 201-232; Placido Belavić, *Poviest samostana i crkve šaregradske*, Srijemske novine, 1911. Prema izdanju Mate Batorovića (Šaregrad, 2009); Gjuro Szabo, *Šaregrad*, rukopis u Ministarstvu kulture RH, oko 1914.; Mladen Barbarić, *Crtice iz prošlosti Šaregrada*, Izvanredno izdanje Kluba hrvatskih književnika u Osijeku (Osijek, 1917); Diana Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knjiga 4 (Zagreb, 1986), 143-147; Zorislav Horvat, *Katalog gotičkih profilacija arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knjiga LIV (Zagreb, 1992.); Anđela Horvat, „Šaregrad“, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, II, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (Zagreb, 1996), 304-305; Diana Vukičević-Samaržija, „Srednjovjekovna umjetnost u franjevačkim samostanima koji su pripali provinciji sv. Ćirila i Metoda“, u: *Mir i dobro. Umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Galerija Klovičevi dvori (Zagreb, 2000), 159-171; Stanko Anđrić, „Srednjovjekovni Šaregrad i njegovi gospodari“, *Povijesni prilozii* 21 (Zagreb, 2002), 43-70; Darka Bilić, Kristina Vujica, „Crkva svetih Petra i Pavla u Šaregradu – rezultati istraživanja“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 28 (Zagreb, 2004), 99-109; Diana Vukičević-Samaržija, „Gotičke crkve – slaganje iločkih ulomaka“, *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, knjiga II, Klovičevi dvori (Zagreb, 2009), 295-303; O obnovi se kratko govori i u monografiji: Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International (Zagreb, 2013), 225. Najvažniji publicirani izvor za povijest crkve i samostana u novom vijeku svakako je većim dijelom objavljeni samostanski ljetopis Josip Barbarić, Budimir Cvitković [ur.], *Ljetopis franjevačkog samostana u Šaregradu*, sv. 1., 1683. – 1853., Franjevački samostan, Šaregrad, 2002.; sv. 2, 1853. – 1907., Franjevački samostan, Šaregrad, 2006.

² O zahvatu se kratko govori u: Bilić i Vujica, „Crkva svetih Petra i Pavla u Šaregradu“, 107.

*jemu(?) vide se još stare slikarije. Da se odbije kreč, naišlo bi se i tu na stare slike.*³

Kršnjavi će nedugo po biskupovom pismu, 1881. godine, posjetiti Šarengrad, pri svojemu proputovanju Slavonijom koje će rezultirati najprije feljtonom objavljenim u *Narodnim novinama*, a potom putopisom *Listovi iz Slavonije* (Zagreb, 1882.). I on je odmah prepoznao vrijednost franjevačke crkve, no uplašio se za budućnost osobito njezina tornja s obzirom na tadašnju situaciju u sakralnoj arhitekturi Hrvatske kojom su dominirali inženjeri zaposleni pri lokalnim tijelima vlasti, a koji su bili nedovoljno upućeni u restauraciju spomenika i gradnju crkava općenito. „Stari toranj sasvim je uzčuvan, krasan spomenik, ali već vrlo trošan, pa će mu skoro kucnuti samrtni čas, jer kad dodje pod ruke kakova kotarskog inženjera – ode! Bez zamjere. Kako je danas organizovan u nas postupak gradnje i pregradnje crkva, baš su oni crkvenoj umjetnosti najveći i najpogibelniji neprijatelji, koji bi joj morali biti najbolji zaštitnici. Ja štujem inženjerski stališ, ta i otac mi je bio inženir, ali jednoga nerazumijem. Kad se ima graditi ludnica ili sudbeni stol ili kazalište, onda svatko smatra za sasvim naravno, da se takova zadaća povjeri arhitekti, a inženir činovnik pridržava za se izvajanje i nadzor; samo kad se radi o tom, da treba crkvu graditi, pregraditi ili popraviti, onda se svaki inženir smatra dovoljno vještim, da sam izradi i osnove i da radi, pa postupa sa starimi spomenici umjetnosti, kako je njega volja, prem je gradnja crkva špecialitet, koji tek dugom posebnom naukom naučiti valja. Tako je morao neznam je li kotarski ili okružni inženir gotsku crkvu u Stubici pregradjivati, pa je izbacio stari kles, a umetnuo drveni u prozore, tako će valjda morati tko ‘popravljati’ gotski toranj u Šarengradu.“⁴

Kršnjavijeva strahovanja se ipak nisu ostvarila. Strossmayer je pri kasnijem posjetu Šarengradu, 1886. godine, zamolio tadašnjeg gvardijana da se crkva ne popravlja bez njegova znanja, a toranj je nazvao „najsajnijim u čitavoj domovini“.⁵ Dijelom zahvaljujući ovoj molbi, a još više političkim okolnostima, na kraju ne samo da se neki lokalni inženjer nije uhvatio obnove šarengradске crkve nego je historicistički restauratorski zamah velikim dijelom zaobišao Đakovačku biskupiju za Strossmayerova biskupovanja. Za razliku od drugih bogato dotiranih hrvatskih (nad)biskupija Josipa Mihalo-

³ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), fond br. 804., Izidor Kršnjavi, Kutija br. 4., cjelina III., 3., Strossmayer Kršnjavom, Đakovo (?), 16. 6. 1878. Biskup je vjerojatno prilikom te posjete Šarengradu ili nedugo potom dobio od franjevaca gotički ciborij, za koji je pretpostavio da je nastao u 15. stoljeću, da ga ponese u Đakovo. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje AHAZU), Schneiderovi excerpti, XI A, 1/Vor. N. 227, Strossmayer Voršaku, Rogatac, 21. 7. 1879.; AHAZU, XI A/Vor. Ni. 136, Voršak Strossmayeru, Rim, 9. 8. 1879.

⁴ Iso Kršnjavi, „Listovi iz Slavonije“, *Narodne novine* 9 (Zagreb, 12. 1. 1882), 4; Iso Kršnjavi, *Listovi iz Slavonije* (Zagreb, 1882), 85.

⁵ Mladen Barbarić, *Crtice iz prošlosti*, 9-10.

vića, Julija Drohobeczskog ili vladičanstva Mirona Nikolića, Đakovačka biskupija nije, naime, zbog Strossmayerova opozicionarstva, mogla računati na izdašnu potporu Khuenova režima, odnosno vlasti Trojedne Kraljevine, što je uvelike zapriječilo skupe zahvate. Nadalje, vezivanje Hermana Bolléa, u to vrijeme glavnog arhitekta na polju sakralnih gradnji i restauracija u Hrvatskoj, uz Khuenta, te time njegovo udaljavanje od Strossmayera, zasigurno je dodatno onemogućilo započinjanje većih restauratorskih intervencija. Osim pregradnje franjevačke crkve u Vukovaru, đakovačke župne crkve i dragotinske kapele u 1880-ima i 1890-ima na istoku Slavonije i u Srijemu nije stoga bilo većih historicističkih restauracija katoličkih sakralnih građevina. Najveći ovakav poduhvat, restauracija iločke franjevačke crkve, izveden je tek nakon Strossmayerove smrti kada Bollé ponovno dobiva priliku intenzivno raditi na području Đakovačke biskupije. U to vrijeme, pred Prvi svjetski rat, Bollé radi, naime, i na gradnji župne crkve u Čalmi kod Mitrovice, a poslije završetka rata, kada više gotovo i nije projektirao, odigrao je savjetodavnu ulogu pri restauraciji crkve o kojoj se govori u ovome tekstu – šaregradske.⁶

O obnovi crkve 1923.–1925. nešto se više može doznati ponajprije zahvaljujući prijateljstvu tadašnjeg šaregradskog gvardijana Ivana Frankovića i Ise Kršnjavoga. Kršnjavi je u to vrijeme bio izuzetno blizak franjevačkom redu: bio je franjevački subrat, odnosno vanjski član Prvog reda sv. Franje,⁷ pisao je svoje romane o životu svetoga Franje *Božji vitez*⁸ i *Božji sirotan*⁹ te oslikavao svetište franjevačke crkve u Zagrebu.¹⁰ Franković i Kršnjavi upoznali su se vjerojatno u Zagrebu, a u prvoj polovini 1920-ih izmijenili su niz pisama vezanih dijelom za restauraciju šaregradske crkve, a dijelom za svakodnevne poslove i Kršnjavijeve literarne pokušaje.

Korespondencija je bila najživlja upravo u trenutku kada se krajem 1923. i početkom 1924. crkva obnavljala. Zahvat na građevini po svoj je prilici potaknuo Herman Bollé, odnosno pretpostaviti je da je on savjetovao gvardijanu Frankoviću koje zahvate ponajprije treba izvesti. Naime, u jesen 1923. godine, između 19. i 21. rujna, Bollé je boravio nekoliko dana kao gost u samostanu. Kako je tada već bio u 78. godini života, u Šaregrad su ga dopratili članovi obitelji, unuk, odnosno sin njegove usvojene kćeri Roman Soretić,

⁶ Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, 70-71.

⁷ Daniel Patafta, „Izidor Kršnjavi, Štefa Iskra i hrvatski franjevci“, *Znanstveni skup Iso Kršnjavi, veliki utemeljitelj*, Hrvatski institut za povijest, Institut za povijest umjetnosti (Zagreb, 2012), 46.

⁸ Iso Kršnjavi, *Božji vitez: roman iz 13. stoljeća*, Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima (Zagreb, 1925).

⁹ Iso Kršnjavi, *Božji sirotan: roman iz 13. stoljeća*, Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima (Zagreb, 1926).

¹⁰ Patafta, „Izidor Kršnjavi“ 46.

koji je živio u Rumi, te „dvije dame“.¹¹ Nedugo potom, već krajem iste godine, Franković je započeo s radovima. Koliko se može zaključiti iz izvora, u unutrašnjosti se nije interveniralo, vjerojatno stoga što se crkva nalazila u dobrom stanju budući da je oslikana 1905. godine, kada su župljani popravili (po nekim izvorima nabavili nove) orgulje.¹²

Prvi Frankovićev zahvat predstavljala je modifikacija glavnog pročelja koje su do tada pridržavala dva ogromna potporna zida/kontrafora. Desni, između crkve i samostana, potpuno je uklonio, dok je lijevi, dug do tada 3,60 metara, skratio za dva metra, a od dobivenoga materijala podignuta je nova samostanska štala (što jasno govori o koliko se masivnim podupiračima radilo).¹³ Kako je pri uklanjanju potporna otkrio veliku nišu na samostanskom zidu, zatražio je savjet od Kršnjavoga koga bi mogao angažirati na njezinom oslikavanju, kao i na oslikavanju dviju od ranije postojećih niša na glavnom pročelju.¹⁴ Umjesto da mu sugerira slikare Kršnjavi ga je prekorio zbog „neobuzdane energije“¹⁵ i zahvata koje je počeo izvoditi, očito smatrajući kako je riječ o vrijednim srednjovjekovnim kontraforima.¹⁶ Upozorio ga je da bi moglo doći do pucanja pročelja budući da potporniji igraju ključnu ulogu u prenošenju pritiska svoda do tla,¹⁷ te da bi crkva mogla postati opasna za ljude, kao i da bi ga mogla kazniti građevna oblast ili „komisija za sačuvanje gradjevinih spomenika“ kada saznaju za izvedene zahvate.¹⁸

Franković je intervencije pokušao opravdati Bolléovim stavovima, koji Kršnjavoga, međutim, nisu utješili. Upozorio je najprije gvardijana da se ovom arhitektu već dogodilo pucanje pročelja zbog nedostatka potporna pri radu na zagrebačkoj katedrali. „Ja se čudim da vam je to Bollé dozvolio [uklanjanje kontrafora, op. a.]. On je star čovjek, a dok je još mlad bio nagnuo mu

¹¹ Vjerojatno se radilo o Herti Bollé, spomenutoj Bolléovoj usvojenoj kćeri i njezinoj kćeri Mariji Soretić (udana Rotov), sestri Romana Soretića. O Bolléovoj posjeti Šarengradu u: HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 8, cjelina XIV., Franković Kršnjavom, Šarengrad, 27. 9. 1923.

¹² Dijecezanski arhiv Đakovo (dalje DAĐ), Dijecezanska kancelarija (dalje DK), dosje br. 377 – 1925., Župljani šarengradski biskupu Antunu Akšamoviću, Šarengrad, 10. 3. 1925.

¹³ Samostanski arhiv Šarengrad (dalje SAŠ), Kronika (ljetopis) franjevačkog samostana u Šarengradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 58.

¹⁴ HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 8, cjelina XIV., Franković Kršnjavom, Šarengrad, 5. 12. 1923.; O zahvatu i u: SAŠ, Kronika (ljetopis) franjevačkog samostana u Šarengradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 58.

¹⁵ SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb, 25. 12. 1923.

¹⁶ Ova dva podupirača vjerojatno su kasnije bila dodana pročelju crkve. Bilić i Vujica, „Crkva svetih Petra i Pavla u Šarengradu“, 107.

¹⁷ SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb, 10. 12. 1923.

¹⁸ SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb, 25. 12. 1923.

se lijevi toranj stolne crkve. Ja sam onda bio na vladi pa sam ga iz neprilike izbavio, pozvao stručnjake iz Beča i prema njihovom savjetu podhvalio (?) odporanje cementom. Budite oprezni dragi prijatelju.”¹⁹ Kasnije je nadodao da ako se nešto dogodi „Prvi koji će Vas na cjedilu ostaviti bit će Bolle – on će poreći sve što je reko, pače tvrdit će protivno pa će Vas još zamočiti. Ja njega poznam s te strane – kako on vazda znade krivnju na druge svaliti.”²⁰

Kršnjavijeva upozorenja Frankovića su uplašila te je zažalio što je uopće krenuo s uklanjanjem kontrafora. Iako je držao kako je time uljepšao pročelje crkve i da je otkrio još stariji sloj građevine, ovaj ga je prijekor nagnao da prestane s daljnjim većim zahvatima na pročeljima, a čini se da je tada odustao i od planirane opsežnije restauracije tornja. Odlučio je „samo pukotine zaliepit, gdje fali cigla umetnuti ju. Inače sav karakter starosti čuvati“, kako mu je navodno sugerirao i Bollé.²¹ Jedina intervencija koja je izvedena na tornju odnosila se na rušenje prostorije uz sakristiju, prislonjene uz toranj. Franković je planirao i srušiti jedan svod od dvaju koji su odjeljivali prizemlje sakristije od oratorija na katu kako bi povisio oratorij,²² što je čini se doista i učinio, iako se radilo o luku koji je učvršćivao toranj.²³ Tvrdnje kasnijeg gvardijana i povjesničara Placida Belavića, s kojim je Franković bio u oštrom sukobu, da je bilo planirano i rušenje srednjovjekovnog tornja i gradnja novoga ispred crkve,²⁴ nisu se mogle potvrditi u izvorima. Sigurno je, međutim, kako je uklanjanje prostorija uz toranj te potporanja na pročelju konstruktivno oslabilo crkvu i dovelo već 1924. do pojave pukotina zbog čega je bilo nužno ponovno popravljati građevinu.²⁵

Kršnjavijeva su se upozorenja o konstruktivnom oslabljivanju crkve uklanjanjem potporanja dakle pokazala točnima, međutim, kako se s Frankovićem od početka 1924. više nije intenzivno dopisivao, nije ni bio upoznat s daljnjim slijedom događaja u Šaregradu. Nakon što se našao s Bolléom u siječnju 1924., upravo zbog pitanja restauracije šaregradske crkve, koji ga je tom prilikom uvjerio da su potpornji na pročelju bili nepotrebni, nije ga više

¹⁹ SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb, 10. 12. 1923.

²⁰ SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb, 25. 12. 1923.

²¹ HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 8, cjelina XIV., Franković Kršnjavom, Šaregrad, 3. 1. 1924.; SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb, 25. 12. 1923.

²² SAŠ, Kronika (Ijetopis) franjevačkog samostana u Šaregradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 58.

²³ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

²⁴ Belavić, *Poviest samostana*, 44.

²⁵ O pukotinama koje su nastale na pročelju više u: DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Zapisnik sastavljen po nalogu biskupskog ordinarijata br. 377. od 14. marta 1925. u predmetu građevnog programa crkve i samostana u Šaregradu; DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

posebno brinula budućnost ove građevine. Kršnjavi je dapače odmah potom poslao Frankoviću Bolléov dopis u kojemu se dopuštaju te intervencije²⁶ koji je gvardijan dobro iskoristio pri pravdanju pred lokalnim organima vlasti te pred tadašnjim đakovačkim biskupom Antunom Akšamovićem.²⁷

Iako bi se iz oštih riječi s kojima se Kršnjavi osvrnuo na Bolléa u pismima Frankoviću s kraja 1923. dalo zaključiti kako je s ovim arhitektom bio u to vrijeme u oštrom sukobu, u zadnjim godinama njihova života ponovno su postali bliski. Moguće je da je prijateljstvo obnovljeno upravo vezano za susret na kojemu su raspravljali o obnovi šarengradske crkve.

Iz izvora nije do kraja jasno je li Bollé izradio projekt za restauraciju crkve ili je samo odobrio Frankovićeve „projekte“. Niti jedan list Bolléovih nacrti za Šaregrad nije se mogao pronaći u arhitektovoj ostavštini, međutim, u njoj se i inače čuva vrlo mali broj projekata iz vremena nakon Bolléova umirovljenja 1914. godine, pa to nije jasan pokazatelj da je odigrao isključivo savjetodavnu ulogu u zahvatima. Vjerojatno je pri boravku u Šaregradu u jesen 1923. izradio neku vrstu nacrti po kojemu je Franković radio. Budući da je u lipnju 1924. godine Bolléu umrla supruga Marija, on će se sve više povlačiti iz javnog života i uglavnom će prestati projektirati²⁸ pa zasigurno nije imao više uloge ni u zahvatima u Šaregradu.

Sudeći po kanonskoj vizitaciji iz 1921. u kojoj se tvrdilo da se crkva nalazi u dobrom stanju²⁹ i da jedino krovništvo treba djelomično obnoviti, te okolnosti da se usprkos tome pristupilo većim zahvatima na glavnom pročelju očito je kako je restauracija šarengradske crkve bila ponajprije uvjetovana estetskim razlozima. Radi se o zornom primjer intervencije još uvijek većim dijelom motivirane historicističkim nazorima – stilsko pročišćavanje tu se doduše nije dogodilo, kao u Iloku, vjerojatno zbog nedostatka sredstava, no provedena je djelomična „estetizacija“ zatečene situacije – dijelovi strukture koji su ocijenjeni estetski nezadovoljavajućima, za koje se držalo da poružnjuju crkvu, uklonjeni su, bez obzira na njihovu konstruktivnu ulogu ili starost. Masivni kontrafori naprosto, kako je Franković istaknuo u jednom dopisu, „smetaju oku“³⁰ pri pogledu na glavno pročelje.

²⁶ Pismo nažalost nije sačuvano, odnosno nije se moglo pronaći. Kršnjavi ga je poslao sa svojim dopisom od 7. siječnja 1924.; SAŠ, svežanj A-4, Kršnjavi Frankoviću, Zagreb (?), 7. 1. 1924.

²⁷ Arhiv za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje ALU-HAZU), Pisma I. Kršnjavom, sign. L. 93, Franković Kršnjavom, Šaregrad, 14. 4. 1925.

²⁸ HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 8, cjelina XIV., Franković Kršnjavom, Šaregrad, 3. 1. 1924.

²⁹ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Biskup Antun Akšamović Dekanatskom uredu u Tovarniku, Đakovo, 14. 3. 1925.

³⁰ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

Zahvat na šaregradskoj crkvi događa se u trenutku kada se veća pozornost počinje pridavati intervencijama na važnijim odnosno starijim spomenicima kulture u Hrvatskoj, kada sveobuhvatno preoblikovanje jednog srednjovjekovnog spomenika, kakvo se dogodilo tek desetljeće i pol ranije u obližnjem Iloku, više nije bilo moguće. Kako je Kršnjavi i upozoravao gvardijana Frankovića, neodobrene intervencije na crkvi mogle su dovesti do reakcije *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika* u Zagrebu, koje je od 1910. nadziralo intervencije na spomenicima. Zemaljsko povjerenstvo u ovom slučaju čini se ipak na kraju nije bilo obaviješteno,³¹ iako je gvardijan Belavić tvrdio kako je vlasti u Zagrebu upozorio na Frankovićeve pokušaje uklanjanja zvonika,³² vjerojatno stoga što se zbog nedostatka sredstava nije pristupilo većim zahvatima na crkvi, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju.

Obnova samostanske zgrade, problemi u financiranju zahvata i sukob gvardijana Frankovića sa župljanima

Paralelno s popravcima na crkvi gvardijan Ivan Franković tijekom 1924. godine pristupio je i temeljitim prepravljajima samostanske zgrade. Pregradio je župnu kancelariju, kuhinju, sakristiju, sagradio štale, izveo novo stubište, a u zapadnom krilu samostanske zgrade premjestio je hodnik, koji je ranije išao sredinom krila, na stranu prema dvorištu.³³ Čini se kako pri tome nije obavijestio nadležne crkvene vlasti o poduzetim radovima. Dio radova financirao je prodajom samostanskih šuma,³⁴ dio novcem koji je dobio od Vukovarskog vlastelinstva, a čini se i milostinjom skupljenom u inozemstvu,³⁵ međutim, kako su radovi bili vrlo veliki zadužio se za dodatnih 100.000 dinara. Kada mu je postalo jasno da neće moći niti iz redovitih prihoda niti putem milostinje prikupiti ovaj ogroman iznos, odlučio je obavijestiti đakovačkog biskupa Antuna Akšamovića o situaciji te ga zamoliti da dopusti raspisivanje nameta na župljane.³⁶ Prikupljanje novca nametom bilo je tim potrebnije što se očevitom županijskih organa vlasti iz Vukovara ustanovilo kako se mora pristupiti dodatnim, a hit-

³¹ Nikakva se dokumentacija o intervencijama na šaregradskoj crkvi u gradivu Zemaljskog povjerenstva koje se čuva u Ministarstvu kulture RH nije moglo pronaći.

³² Belavić, *Poviest samostana*, 44.

³³ SAŠ, Kronika (ljetopis) franjevačkog samostana u Šaregradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 56-58.

³⁴ HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 8, cjelina XIV., Franković Kršnjavom, Šaregrad, 5. 12. 1923.

³⁵ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Župljani šaregradski biskupu Antunu Akšamoviću, Šaregrad, 10. 3. 1925.

³⁶ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Ivan Franković biskupu Antunu Akšamoviću, Šaregrad, 8. 10. 1924.

nim popravcima na crkvi, ponajprije na krovu.³⁷ Zahvaljujući svojim vezama s lokalnim vlastima Franković je naposljetku organizirao 7. ožujka sljedeće, 1925., godine doprinosbenu raspravu za popravak crkve.³⁸ U međuvremenu je dug za popravke već narastao na 120.000 dinara pa je raspravom bilo odobreno raspisivanje nameta od čak 116.000 dinara na šarengadske katolike, što je iznosilo 1009% njihovoga godišnjega poreza! Odluka je izazvala veliku ogorčenost kod mještana koji su poslali prosvjedno pismo u Đakovo u kojemu su se osvrnuli i na brojne druge stvari s kojima nisu bili zadovoljni u odnosu prema gvardijanu Frankoviću.³⁹ Iako je Franković u samostanskom ljetopisu zapisao kako je tužba protiv njega sadržavala i smiješne detalje „kakvu o. Ivan kapu nosi, gde meso suši, kad sluge hrani i kako je jednoj babi uskratio pričest prije 2 godine“,⁴⁰ prosvjedni dopis Šarengrađana mnogo je manje šaljiv i usredotočio se primarno na pitanje skupljanja doprinosa za restauraciju crkve i samostana,⁴¹ okolnost da je do tada samostanska uprava sama popravljala crkvu i druge zgrade, te da su mještani isključivo dobrovoljno u više navrata potpomognuli samostan, kao u slučaju oslikavanje crkve i nabave orgulja 1905. ili nabave novih zvona nakon Prvog svjetskog rata.⁴²

Okolnost što je šarengadska samostanska crkva paralelno i župna, na što se Franković i pozivao pri pokušaju raspisivanja nameta mještanima, omogućila je u tom trenutku uključivanje biskupa Akšamovića u spor.⁴³ Biskup je poslao u izvid situacije u Šarengradu dekana Tovarničkog dekanata koji je nakon razgovora sa župnikom i predvodnikom njegovih protivnika Viktorom Telarevićem 14. ožujka 1925. potpuno stao na stranu pobunjenih župljana.⁴⁴

³⁷ SAŠ, Kronika (ljetopis) franjevačkog samostana u Šarengradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 60.

³⁸ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Ivan Franković biskupu Antunu Akšamoviću, Šarengrad, 8. 3. 1925.

³⁹ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Župljani šarengadski biskupu Antunu Akšamoviću, Šarengrad, 10. 3. 1925.

⁴⁰ SAŠ, Kronika (ljetopis) franjevačkog samostana u Šarengradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 60.

⁴¹ Iako jest istaknuto u jednom dopisu đakovačkog Biskupskog ordinarijata franjevačkom Provincijalatu da je udovici učitelja Franković uskratio pričest jer je uvrijedila njegovu kuharicu Ružicu. DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Biskupski ordinarijat Đakovo Provincijalatu franjevačke redodržave sv. Cirila i Metoda, br. 377/1925., Đakovo, 24. 3. 1925.

⁴² DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Župljani šarengadski biskupu Antunu Akšamoviću, Šarengrad, 10. 3. 1925.

⁴³ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Biskup Antun Akšamović Ivanu Frankoviću, Đakovo, 13. 3. 1925.

⁴⁴ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Zapisnik sastavljen po nalogu biskupskog ordinarijata br. 377. od 14. marta 1925. u predmetu građevnog programa crkve i samostana u Šarengradu; DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

Osim nerazumno visokog iznosa nameta gvardijanu u korist nije išla ni okolnost da biskupov izaslanik nije prisustvovao doprinosbenoj raspravi te što nije imao pisano dopuštenje za izvedene zahvate od organa Franjevačke provincije svetog Ivana Kapistrana, kojoj je šaregradski samostan pripadao. Tvrdio je doduše da mu je odobrenje usmeno dao pri vizitaciji samostana 1923. tadašnji provincijal Mihael Troha, te da ih je odobrio i njegov nasljednik Vendelin Vošnjak u prosincu 1924.,⁴⁵ no pisanoga dokaza za to nije imao. Nadalje, protiv radova bio je i franjevac Placido Belavić, koji je s njim u to vrijeme bio redovnik u samostanu.⁴⁶

Sukob je uzdignut i na političku razinu. I u pismu nezadovoljnih šaregradskih katolika i u dopisu tovarničkog dekana biskupu isticalo se kako se Franković povezao s novim jugoslavenskim vlastima što mu je i omogućilo da isposluje raspisivanje nameta od 1009%. Šarengrađani su isticali kako gvardijan „u momentu, kada je cijeli hrvatski narod pritisnut, nezaštićen i bezpravan ... udružen sa ovima našima neprijateljima na najbezdušniji način provodi svoj plan“,⁴⁷ dok je tovarnički dekan dodao kako po naselju nosi šajkaču i da se udružio s mjesnim radikalima. Dekan je tvrdio čak da je Franković, kako bi se dodvorio policijskom šefu Vakoviću (?) iz Vukovara, „posudio“ ikonu „Arapske Gospe“ koja se nalazila u crkvi.⁴⁸ Bez obzira na to jesu li sve ove tvrdnje bile točne ili nisu, očito je kako su se političke borbe koje su obilježavale tadašnju Jugoslaviju prenijele i na lokalnu razinu. Ne može se ustanoviti je li Frankovićevo političko opredjeljenje doista bilo radikalsko, sigurno je, međutim, da se služio svojim političkim vezama pri pokušaju pokrivanja troškova popravka crkve i samostana.⁴⁹

Župljani su, zahvaljujući potpori tovarničkog dekana, naposljetku doista uspjeli u zaustavljanju Frankovićevo pokušaja raspisivanja poreza. Biskupski ordinarijat izjasnio se protiv odluke Pokrajinske uprave o raspisivanju nameta.⁵⁰ Franković je pokušao ishoditi da se bar odobri skupljanje daleko ma-

⁴⁵ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Zapisnik sastavljen po nalogu biskupskog ordinarijata br. 377. od 14. marta 1925. u predmetu građevnog programa crkve i samostana u Šaregradu.

⁴⁶ U spomenicu je zapisao kako je Belavić prigovarao radnjama: SAŠ, Kronika (ljetopis) franjevačkog samostana u Šaregradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 57.; Belavić, *Poviest samostana*, 44.

⁴⁷ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Župljani šaregradski biskupu Antunu Akšamoviću, Šaregrad, 10. 3. 1925.

⁴⁸ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

⁴⁹ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

⁵⁰ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Biskupski ordinarijat Đakovo Provincijalatu franjevačke redodržave sv. Cirila i Metoda, br. 377/1925., Đakovo, 24. 3. 1925.

njega iznosa od župljana – oko 22.000 dinara godišnje u 1925., 1926. i 1927. godini,⁵¹ no ni to Biskupski ordinarijat nije htio dopustiti dok se ne utvrdi tko je patron župe.⁵²

Gvardijan je pokušao stoga dokazati patronat obitelji Eltz nad šaregradskom župom i samostanom, no nije mu uspjelo. Iako su prve odluke upravnih tijela išle u prilog župi,⁵³ Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, a na kraju i Ministarstvo vera iz Beograda u jesen 1926. utvrdili su nepostojanje patrona potvrdom patronatskih odnosa koji su vrijedili u 19. stoljeću za sve slavonske župe koje je držala tadašnja franjevačka Kapistranska provincija. Radilo se o pet župa: cerničkoj, našičkoj, vukovarskoj, šaregradskoj i iločkoj nad kojima privatnici nisu imali patronatska prava ni dužnosti, iako su lokalne općine (kao u Cerniku) ili vlastelinske obitelji (Pejačevići u Našicama, Eltzovi u Vukovaru i Šaregradu, Odescalchiji u Iloku) dobrovoljno pomagale popravke ili financirale opremanje franjevačkih crkava.⁵⁴ Na osnovi zaključaka kanonskih vizitacija iz 1811. i 1819. prema kojima župa nije imala privatnog patrona, zatim Strossmayerovog dopisa iz 1863. o položaju šaregradske župe, te dopisa provincijala Ive Rodića od 28. studenog 1881. o patronatu franjevačke Provincije kapistranske nad spomenutih pet župa u Slavoniji, ustanovljeno je kako Eltzovi nisu patroni, tim prije što se morala uvažiti „neoboriva činjenica, da patron nije ni sagradio ni dotirao crkve ni samostana i da crkveno pravo (čl. 1454 kodeksa) priznaje patronat jedino ako bude dokazan autentičnim dokazalima ili ostalim zakonskim dokazima, kojih ovdje nikako nema.“⁵⁵

Utjerivanje novca od Eltzovih time je onemogućeno i na kraju je šaregradski samostan uspio ishoditi potporu samo od države. Ministarstvo vera je, naime, početkom 1926. konačno odgovorilo na Frankovićev dopis iz srpnja 1924. i dodijelilo 10.000 dinara za popravak crkve.⁵⁶ Kako je naposljetku gvardijan uspio pokriti višestruko veće dugove nije jasno.

⁵¹ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Ivan Franković biskupu Antunu Akšamoviću, Šaregrad, 14. 5. 1925.

⁵² DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Biskupski ordinarijat u Đakovu Župnom uredu u Šaregradu, Đakovo, 17. 9. 1925.

⁵³ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Ivan Franković Antunu Akšamoviću, Šaregrad, 28. 9. 1925.

⁵⁴ DAĐ, DK, dosje br. 87 – 1926., Odluka Velikog župana Zagrebačke oblasti, br. 65656-1926., 5. 10. 1926.

⁵⁵ DAĐ, DK, dosje br. 87 – 1926., Odluka Velikog župana Zagrebačke oblasti, br. 65656-1926., 5. 10. 1926.

⁵⁶ HDA, fond br. 137., Odjeljenje za prosvjetu i vjeru, sv. IV 59 – 1924., Ivan Franković Ministru vera, Beograd, Šaregrad, 5. 7. 1924.; Veliki župan Sremske oblasti Franjevačkom samostanu u Iloku, br. 21155., Vukovar, 27. 3. 1926.

Zaključne riječi

Pokušaj opsežnije restauracije šaregradske crkve, odnosno zahvata na njoj, naposljetku je propao zbog nemogućnosti prikupljanja dovoljne količine sredstava. Osim toga gvardijan Franković je uvidio kako zbog sukoba s mještanima više nije u mogućnosti služiti u Šaregradu.⁵⁷ Krajem 1925. premješten je stoga u Koprivnicu,⁵⁸ a za novog upravitelja župe imenovan je početkom 1926. najprije Stjepan Gretschl,⁵⁹ a potom u rujnu 1927. Placido Belavić,⁶⁰ koji se ionako protivio Frankovićevim intervencijama pa ih razumljivo nije nastavio.

Iako zahvati izvedeni na crkvi i samostanu 1923. – 1925. nisu bili velika opsega, dijelom su izmijenili izgled ove važne spomeničke cjeline. Kako su u iniciranju i usmjeravanju zahvata sudjelovali Iso Kršnjavi i Herman Bollé, ključne osobe hrvatske umjetnosti kasnog 19. i ranog 20. stoljeća, obnova šaregradske crkve zanimljiva je epizoda ne samo lokalne, već i ukupne hrvatske povijesti umjetnosti toga doba.

⁵⁷ DAĐ, DK, dosje br. 377 – 1925., Dekan tovarnički Biskupskom ordinarijatu Đakovo, Tovarnik, 21. 3. 1925.

⁵⁸ SAŠ, Kronika (Ijetopis) franjevačkog samostana u Šaregradu, IV. dio, svežanj B-I-3, godine 1907. – 1968., str. 61.

⁵⁹ DAĐ, DK, dosje br. 1-1926., Biskupski ordinarijat u Đakovu Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu, Đakovo, br. 1., 12. 1. 1926.

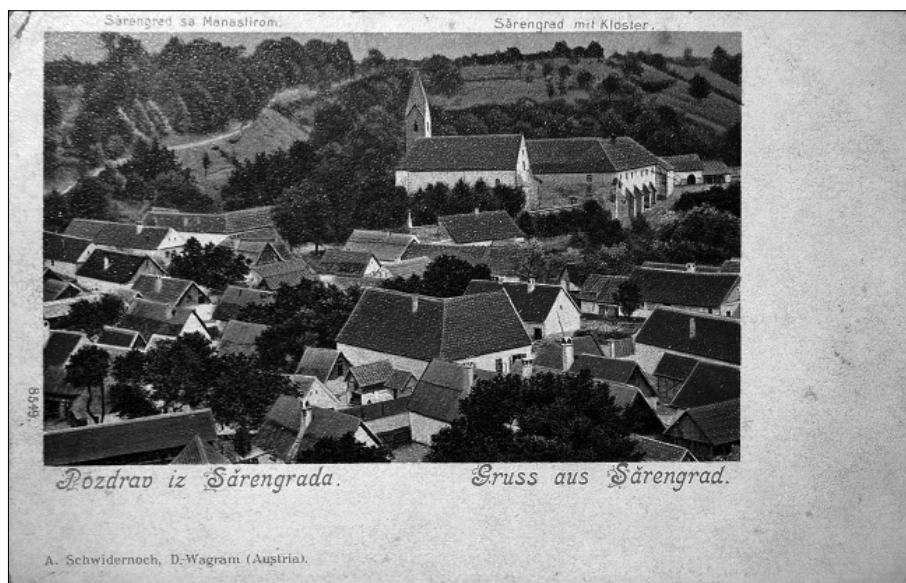
⁶⁰ DAĐ, DK, dosje br. 1394 – 1927., Biskupski ordinarijat đakovački Placidu Belaviću, upravitelju župe u Šaregradu, Đakovo, 9. 9. 1927.

1. Zvonik šarengradске franjevačke crkve i samostanske zgrade; u pozadini šarengradski burg i pravoslavna crkva (Samostanski arhiv Šarengrad, zbirka fotografija)

2. Gjuro Szabo: Franjevačka crkva u Šarengradu oko 1912. – 1914., s još uvijek cjelovito sačuvanim kontraforom uz glavno pročelje (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, ostavština Gjure Szabe)

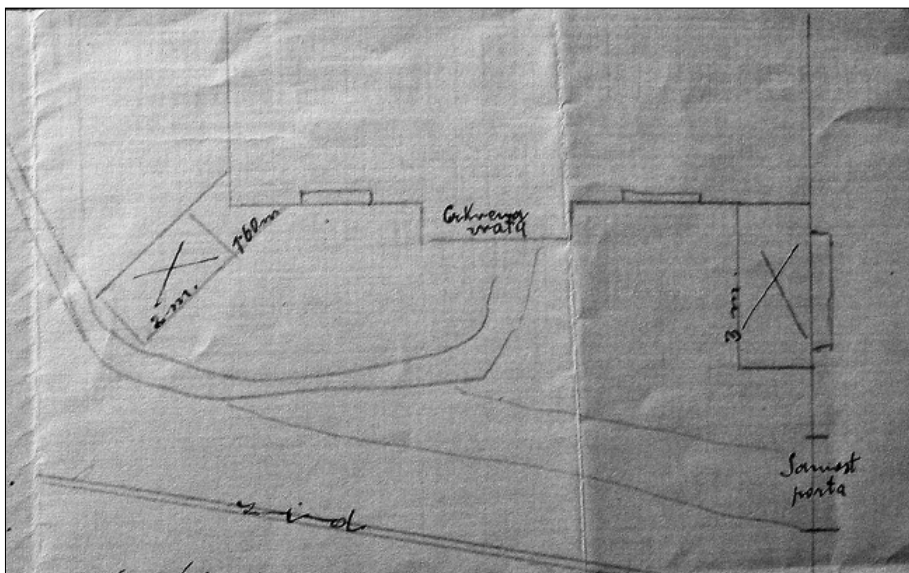
3. Razglednica s prikazom Šaregrada, franjevačke crkve i samostana s početka 20. stoljeća, prije Frankovićevoga zahvata (Samostanski arhiv Šaregrad, zbirka fotografija)

4. Razglednica Šaregrada izvedena prema akvarelu Marka Rašice; Kršnjavome su razglednicu poslali Roman Soretić i gvardijan Franković vjerojatno u jesen 1923. (HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 20.)

5. Šaregradska franjevačka crkva i samostan sredinom 20 st., nakon Frankovićevog zahvata (Samostanski arhiv Šaregrad, zbirka fotografija)

6. Ivan Franković: Tlocrt glavnog pročelja crkve i dijela zapadnog krila samostana s prikazom uklanjanja dijela pilona (HDA, fond br. 804., Osobni fond Iso Kršnjavi, Kut. 8, cijelina XIV., Franković Kršnjavom, Šaregrad, 5. 12. 1923.)

7. Nino Vranić: Glavno pročelje župne crkve svetih Petra i Pavla 1956. godine (Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, fototeka, inv. br. 20226; neg. I-G-161.)

Summary

THE RESTORATION OF THE FRANCISCAN CHURCH AND MONASTERY OF ŠARENGRAD 1923-1925

The Šarengrad Franciscan church of St. Peter and Paul belongs to a group of most significant preserved medieval monuments of Slavonia and Srijem. This single-nave triple-bay Gothic building with a polygonal apse was built during the first decades of the 15th century. While rather much is known about the later Baroque treatment and about interventions done during the 19th century, episodes of interventions done from 1923 to 1925 are almost completely unknown. Iso Kršnjavi, the first Croatian art historian, played a vital role during the restoration of the Šarengrad church in the 1920s, for it had been of particular interest to him as early as during his journey through Slavonia in 1881. Works on church and monastery were initiated by then-guardian Ivan Franković. Based on advice given by Bollé at the end of 1923, he first completely removed one buttress from the church's front façade while the other one was reduced by 2 meters. He also removed a chamber next to the sacristy and the tower as well as a part of the sacristy vaulting, weakening the structure of the tower. During 1924 he reconstructed the monastery building by transferring the hallway to the western wing; he built a new staircase and outbuildings. Realising that the monastery funds would not cover all the construction expenses, he attempted to levy a tax on the Roman Catholics of Šarengrad amounting to 116.000 dinars. Even though he had support from the local authorities of Vukovar, he did not succeed because the parishioners sent a letter of protest to the Đakovo bishop Antun Akšamović, who prohibited the levying of taxes. The attempt to prove that the Eltz family that had the parish in its gift and so owed it dues failed as well, and thus the reconstruction of the church and monastery came to a stop due to the impossibility of raising necessary funds.

Although a canonical visitation of 1921 had claimed the church was in good condition and that only the roof was partly in need of reconstruction, nevertheless works were started on the main facade in 1923. It is thus clear that that the restoration of the Šarengrad church was mainly aesthetically motivated. It is a striking example of intervention still largely motivated by conceptions of Historicism – however, stylistic purification had not taken place, as in the case of the nearby Franciscan church in Ilok a decade and a half earlier, most likely due to lack of financial means. However, a partial “aestheticisation” of the given situation was performed – parts of the structure estimated to be aesthetically inadequate and evaluated as making the church appear ugly were removed regardless of their constructive role and age.

(Prijevod sažetka: Mica Orban Kljajić)

Key words: Šarengrad, Historicism, Herman Bollé, Iso Kršnjavi, Ivan Franković

